

PÁRHUZAMOS KISVILÁGOK: KISEBBSÉGI INTÉZMÉNYI HÁLÓZATOK A SOKNEMZETISÉGŰ KASSÁN, PÉCSÉN ÉS TEMESVÁRON

MORAUSZKI ANDRÁS

Összefoglalás

Kassa, Pécs és Temesvár egyaránt számos nemzeti és etnikai kisebbségi közösségnek ad otthont, amelyek sajátos céljaink elérése és igényeik kielégítése érdekében különböző típusú intézményeket tartanak fenn. Ezek az intézmények potenciálisan változatos formákat ölthetnek, és sokféle tevékenységet végezhetnek, emellett pedig eltérnek erőforrásaikban, infrastrukturális feltételeikben is. Működésük során ezek a szervezetek kapcsolatba kerülnek egymással és más, akár saját kisebbségükhöz tartozó, akár más kisebbségek vagy a többség intézményeivel, erőforrásokat cserélnek, közös projekteket valósítanak meg, és értékelik egymás tevékenységét, miközben sokszor közös tagjaik is összekötik őket. A vizsgált terepek soknemzetiségű jellege lehetővé teszi, hogy a kisebbségi szervezeti hálózatokat egymás mellett vizsgáljuk, és így láthatóvá váljon ezek összekapcsolódása vagy épp kölcsönös elszigetelődése is, illetve összehasonlíthatóvá váljon a különböző kisebbségek hálózatainak felépítése. A tanulmány saját primer interjúk és kérdőíves adatgyűjtésre támaszkodva és a formális statisztikai elemzés mellett a kapcsolathálózat-elemzés módszertanát felhasználva mutatja be e három megyeszékhely kisebbségi intézmény-hálózatait: az ezeket alkotó civil/nonprofit szervezetek fő jellemzőit, működésük körülményeit és kapcsolatait.

Kulcsszavak: kisebbségek, civil társadalom, harmadik szektor, nonprofit szervezetek, kisebbségi szervezetek, hálózatok

Bevezetés

A kisebbségek sajátos igényeik kielégítése végett „intézményes szegregációra” (Kántor, 2000, p.235) törekszenek, ami egyrészt a meglévő közintézmények saját céljaink érdekében való felhasználásával, illetve ezen túl saját intézmények létrehozásával és működtetésével történhet. Ezek a párhuzamos intézményrendszerek fontos szerepet játszanak a kisebbségek etnokulturális reprodukciójában (Kiss T., 2015), azonban jellemzően nem teljesek (Breton, 1964): bizonyos területeken létrejönnek ilyen párhuzamos kisebbségi intézmények, így különösen a kultúra, az oktatás, illetve bizonyos esetekben a vallás területén, más területeken viszont nem (Kiss T., 2015). Az említett két módból a legtöbb intézmény, különösen olyan kisebbségek esetében, amelyek még lokálisan sincsenek többségi helyzetben, az utóbbi módon, saját kisebbségi intézményként jön létre, elsősorban nonprofit formában (Kiss D., 2010; Tóth K., 2006).

Ezeket a kisebbségi nonprofit szervezeteket ugyan kézenfekvőnek tűnhet a kisebbségi civil társadalom értelmezési keretében tárgyalni, ám ez a működésüket tekintve félrevezető lehet (Kiss D., 2006). Viszonylag kevés elméleti keretet

találunk, amely reflektál a kisebbségi intézményrendszerek sajátosságaira, a kisebbségi intézményrendszerek kutatását összességében „elméletszegénység” jellemzi (Kiss D., 2006, p.139). Ezt az „elméletszegénységet” igyekezett kompenzálni Kiss Dénes (2006) kisebbségiintézményrendszer-modellje, amely a kisebbségi intézményrendszerek sok olyan aspektusával is igyekszik számot vetni, amelyekre a *mainstream* elméletek értelemszerűen nem reflektálnak.

A kisebbségi intézményrendszerekkel kapcsolatos empirikus kutatások jellemzően egy-egy kisebbségre összpontosítottak (pl. Kiss D., 2010; Tóth K., 2006; Kiss P. és mtsai., 2004; Wizner – Bernáth, 2002; Haász, 2010); másrészt néhány kivételtől eltekintve (Haász, 2010; Kovács A., 2012) alig akadt olyan kutatás, amely nemcsak a kisebbségi intézményrendszer méretére és összetételére tért ki, hanem az azt alkotó szervezetek közötti kapcsolatokat is vizsgálta. Pedig, mint arra például Mario Diani (2015) rámutat, hasonló összetételű szervezetkonglomerátumok esetében is a kapcsolatok mintázata jelentősen eltérhet, ami hatással van a szervezetek viselkedésére.

Jelen tanulmányban Pécs, Kassa és Temesvár példáján vizsgáljuk a kisebbségi, nonprofit keretek között működő szervezeteket. A kutatás kiemelt célja volt, hogy a szervezetek jellemzőin túl a köztük lévő kapcsolatok mintázatait is feltárja. A tanulmányban ezért ötvözzük a szervezetek mintájának rövid statisztikai bemutatását és a hálózatelemzést. A kiválasztott terepek lehetőséget biztosítanak, hogy több egymás mellett élő kisebbség szervezeteit összehasonlító módon vizsgáljuk, emellett lehetővé teszik az egyes kisebbségek közötti, illetve a kisebbség–többség közötti kapcsolatok elemzését is. Ez a cél határozta meg a terepek kiválasztását.

Kisebbségi szervezetek elméletei

Bár a kisebbségi szervezeteket kézenfekvő lenne a civil társadalom vagy a nonprofit szektor elméleti keretében tárgyalni, több szerző figyelmeztet, hogy a civil társadalom *mainstream* elméletei számos félreértéshez, téves következtetésekhez vezetnek a kisebbségi civil szervezetekkel kapcsolatban. Biró A. Zoltán a romániai magyar intézményrendszer esetében az intézményesülési folyamat „esernyőszerű”, a versenyhelyzetet kiiktató volta miatt úgy látja, hogy a létrejött intézmények elsősorban reprezentatív szerepet töltenek be „kifelé” és „befelé” egyaránt, tényleges társadalomalakító funkciót nem látnak el (Biró, 1998b, p.40), az intézményrendszer és a társadalom közötti távolság jelentős, kapcsolatuk egyoldalú, amelyben a társadalom a passzív fél. Ebben fontos szerepet tulajdonít annak, hogy az intézmények erőforrásait jellemzően nem a közvetlen környezetükből nyerik, ezért működésükben sem ehhez igazodnak (Biró, 1998a). Hegedűs ezen túl felveti a kisebbségi szervezetek autonómiájának hiányát is, ami sokirányú függésük (vö. Somai, 2002) következménye.

A kisebbségi szervezetek működésének elemzési keretétől, a fentieket is figyelembe véve, Kiss Dénes (2006) kifejezetten kisebbségi intézményrendszerekre kidolgozott modelljét tartjuk a legalkalmasabbnak. Kiss Dénes számára a kisebbségi intézményrendszerhez való tartozás kritériuma a tagság, vezetés, célcsoport összetétele, a tevékenység etnikai jellege és/vagy

a kisebbségi nyelv használata.²⁹ A kisebbségi intézmények követett céljaik szerint alrendszereket alkotnak,³⁰ amelyeken belül a többségihez képest magasabb a nonprofit formában működő szervezetek aránya, de ez a civil/nonprofit jelleg háttérbe szorul alrendszeri betagozódásukhoz képest (vö. Tóth K., 2006, p.223). Ezek a nonprofit szervezetek gyakran valamely nemzetállami intézmény analógjai, a civil jelleg csak szűkebb csoportjukra jellemző. Ezért az alrendszereken belül horizontális és hatalmi kapcsolatok is lehetnek, de nem is szükségszerű, hogy az egy alrendszerhez tartozó szervezetek kapcsolatban legyenek. A tevékenységük révén kapcsolatba kerülő intézmények által alkotott mezők viszont potenciálisan két többségi mezőhöz – az adott ország többségi mezőjéhez, és ha van, a megfelelő anyaországi mezőhöz – kapcsolódnak, ami révén egyrészt megkettőződnek a potenciális források, ugyanakkor – a két mező eltérő logikájához való alkalmazkodás – gátolhatja a mezőt irányító egyértelmű szabályok kialakulását. A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogyan épülnek fel és hogyan kapcsolódnak más szférákhoz a kisebbségi civil/nonprofit szervezetek által alkotott hálózatok. A kisebbségi és többségi intézményrendszerek mellett a más kisebbségekhez fűződő kapcsolatokat is vizsgálat tárgyává tesszük.

Módszerek

A tanulmány a kassai, pécsi és temesvári kisebbségi nonprofit szervezetek körében végzett kérdőíves felmérés eredményeire épül, amelyeket az ugyanezen terepeken készített félig strukturált interjúkból, illetve egyéb forrásokból származó információk egészítenek ki.

A terepek kiválasztásában fő szempont a városok soknemzetiségű jellege volt. Pécsen a legnagyobb kisebbség a német (2011-ben 6600 fő, a lakosság 4,2%-a), a roma (3100 fő, 2%) és a horvát (1900 fő, 1,2%). Nemzetiségi önkormányzatot a 2014. évi választás során 9 nemzetiség tudott alakítani.³¹ Kassán a magyar (6400 fő, a lakosság 2,7%-a) és a roma (4900 fő, 2%) a két legnagyobb kisebbség. A harmadik ruszin (1600) és a negyedik cseh (1600) közösség már lényegesen kisebb létszámú. Temesvár kisebbségei közül ugyancsak a magyar a legnagyobb (15 564 fő, 4,9%), ezenkívül a szerb (4843 fő, 1,5%) és német (4193 fő, 1,3%) közösség lakosságaránya haladja meg az 1%-ot. Szociodemográfiai jellemzőiket tekintve a roma közösségek jelentősen eltérnek a többségi és a többi kisebbségi lakosságtól, alacsonyabb iskolai végzettséggel, kedvezőtlen munkaerőpiaci pozíciókkal és alacsonyabb átlagos életkorral jellemezhetők. A többi kisebbség mutatói közelebb állnak a többségi társadalomhoz, de jellemzően magasabb átlagéletkor jellemzi ezeket.

A kérdőív a szervezetek formális jellemzőinek és működésük feltételeinek vizsgálatán túl felmérte a szervezetek közötti különböző típusú kapcsolatokat is. A kutatás vizsgálta a tranzakciós kapcsolatokat (információcsere, támogatói kapcsolat), együttműködések (közösen megvalósított projekt, közös pályázás), a közös tagok révén létrejött kapcsolatokat,

²⁹ E kritériumokat együttesen kell alkalmazni, mivel a legtöbb szervezet e szempontokból a tiszta típusok közötti átmenetek széles spektrumán helyezkedik el.

³⁰ Ezek az alrendszerek a közigazgatási, oktatási–tudományos, vallási, politikai, művelődési, valamint a gazdasági alrendszer.

³¹ A három említett kisebbségen kívül a szerb, bolgár, görög, lengyel, ruszin és az örmény nemzetiség rendelkezik helyi nemzetiségi önkormányzattal. 2002–2014 között az ukrán kisebbség is rendelkezett helyi önkormányzattal.

az elismertségi viszonyokat, illetve a szervezetek észlelt befolyását, végül a szervezetek közötti negatív kapcsolatokat.³² Igyekeztünk minden fontos kapcsolatot feltárni, a partner jogi formájától, nemzetiségétől, székhelyétől függetlenül.

A kapcsolathálózat-elemzés érdekében törekedtünk a kisebbségi civil/nonprofit szervezetek minél nagyobb arányú lekérdőzésére. A kérdőívezés 2017 januárja és augusztusa között, előzetesen összeállított és a helyben működő szervezetek képviselői segítségével véglegesített listák alapján történt.³³ A kérdőívet összesen 67 szervezet képviselője – jellemzően vezetője – töltötte ki, amelyek közül 65 tekinthető kisebbségi szervezetnek, kettő csak tevékenysége révén kapcsolódik a pécsi roma szervezetek hálózatához.³⁴

A szervezetek mintájának megoszlása

A helyi intézményrendszerek bemutatása során elsősorban a hálózatok struktúráját állítjuk a fókuszba, de előbb mindenképp fontosnak tartjuk a hálózatokat alkotó nonprofit szervezetek rövid bemutatását néhány fontosabb szempontból. A mintában szereplő 65 kisebbségi szervezet hét kisebbséget képvisel. A legtöbb szervezet magyar: mind a 22 temesvári szervezet és a 25 kassai szervezetből is 18 magyar volt. Emellett Kassán két-két roma és cseh, illetve egy-egy német, ruszin–ukrán és interetnikus szervezet nevében töltötték ki a kérdőívet. Nemzetiségi szempontból a pécsi minta a legheterogénebb: hat-hat roma és német szervezet, öt horvát szervezet és egy görög szervezet képviselője töltötte ki a kérdőívet. A szervezetek kisebbségi voltát megerősítette a tagság és vezetés összetétele is, a tevékenységük jellege, a kisebbségi nyelvek használata a belső és külső kommunikációban, illetve célcsoportjuk is, amely jellemzően elsősorban az adott kisebbségi közösség, vagy annak egy része.

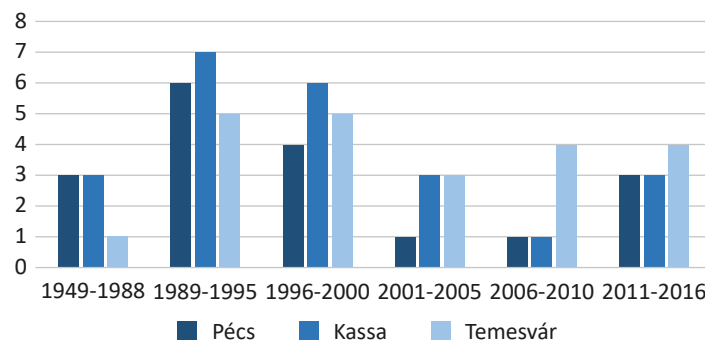
A szervezetek alapítási és bejegyzési éveinek vizsgálata egyrészt arra mutat rá, hogy nem zárult le ezen intézményrendszerek formálódása, az elmúlt években is alakultak új szervezetek, de a legtöbb szervezetet a 90-es évek folyamán alapították.³⁵

³² Utóbbiak esetében a szervezetek nevében válaszolókat arra kértük, nevezzék meg, ha van olyan szervezet, amellyel bármilyen okból elképzelhetetlennek tartja az együttműködést. Erre a kérdésre viszont alig kaptunk érdemi választ, ezért az elemzésből is kénytelenek vagyunk kihagyni. Az interjúk során ugyan felmerült, hogy személyes ellentétek egyes szervezetek vezetői között akadályai lehetnek az együttműködéseknek, és ugyan kis számban, de voltak, akik a külső és belső konfliktusokat is a szervezet működését akadályozó tényezők között említették.

³³ Az eredeti listák összeállítása során Pécs esetében a birosag.hu-n található Civil szervezet névjegyzékére támaszkodtunk. A kassai szervezetek esetében Szlovákia Belügyminisztériumának névjegyzékére (ives.minv.sk), emellett a kassaiholmi.sk és az amikassa.sk weboldalakon található magyar szervezetlistákra és a városi honlapon megtalálható listára a Nemzetiségek Klubjához kötődő szervezetekről. Végül Temesvár esetében a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kisebbségi szervezeti adatbankját használtuk, illetve a temesvaros.ro oldalon közzétett listát a Temes megyei magyar szervezetekről. Az eredeti listák Kassa esetében bizonyultak a legkevésbé megbízhatóknak. Különösen a roma szervezetek között voltak nagy számban olyanok, amelyekre vonatkozóan semmilyen információ nem volt fellelhető, és a többi szervezet képviselője sem ismerte ezeket, így a kapcsolatfelvételre sem volt lehetőség.

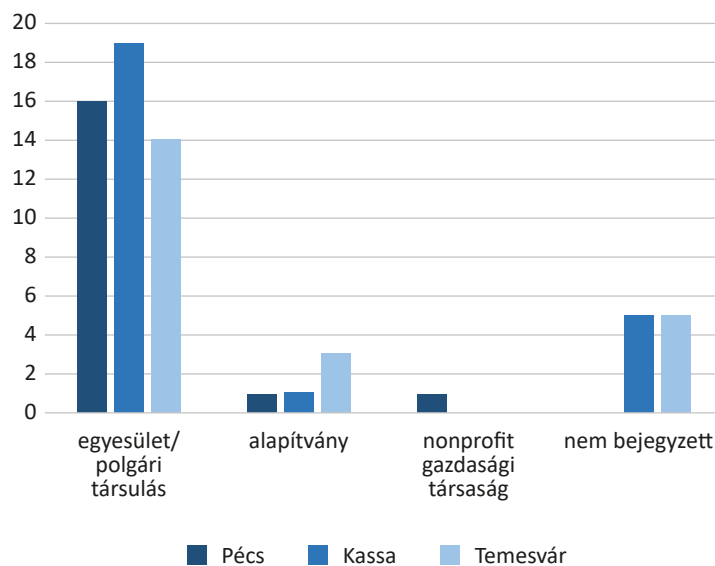
³⁴ Az adatfelvétel során további 14 szervezettel vettük fel a kapcsolatot: 4 pécsivel, 7 kassaival és 3 temesvárival, amelyek képviselői nem töltötték ki a kérdőívet. A temesvári nem magyar szervezetekkel való kapcsolatfelvételhez külső segítséget vettünk igénybe, ezek képviselői azonban nem töltötték ki a kérdőívet.

³⁵ A mintában a legrégebbi szervezetet 1949-ben, a legfiatalabbat 2016-ban alapították.

1. ábra. A szervezetek megoszlása az alapítás éve szerint

A szervezetek túlnyomó többsége – a 65-ből 60 szervezet – részben vagy teljesen magánalapítású,³⁶ és a bejegyzett szervezetek legtöbbször egyesületek. Az egyesületi formát bizonyos esetekben a végzett tevékenység is indokolhatja, de ez az a jogi forma, amelyet a legkönnyebb megalapítani és működtetni, és amely a leginkább tud építeni a tagok és a vezetés önkéntes hozzájárulására, aktivitására, és ezáltal átvészelni jövedelemhiányos időszakokat.

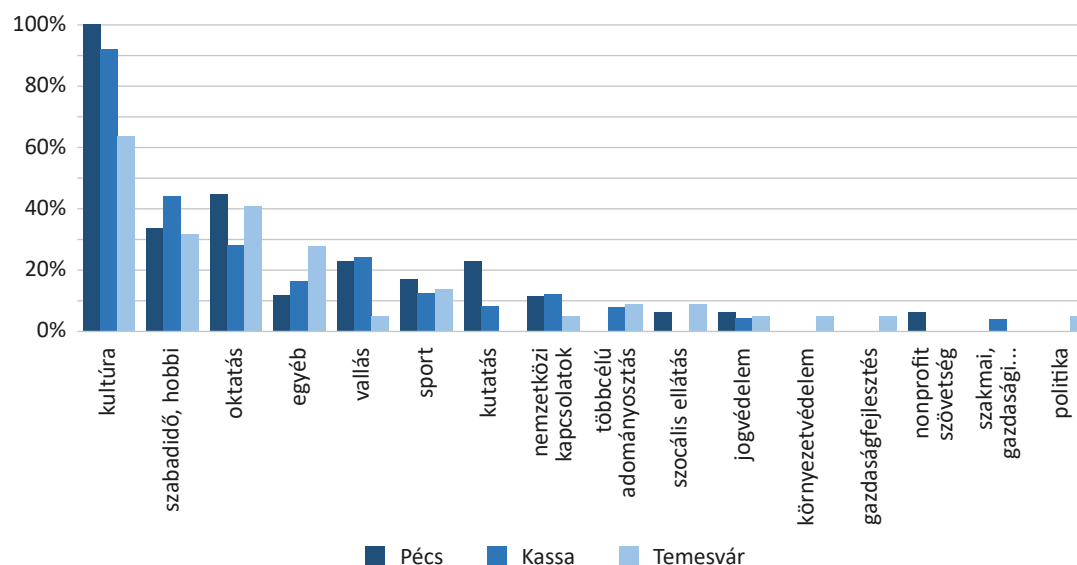

2. ábra. A szervezetek megoszlása jogi forma szerint

A kutatás megerősítette a korábbi vizsgálatok eredményeit a tekintetben, hogy a szervezetek jellemzően többféle tevékenységet is folytatnak: csaknem a válaszadók hétharmada mindhárom lehetőséget kihasználta, és mindössze 11% volt

³⁶ Kassán a városvezetést, illetve egy magyarországi nonprofit szervezetet, Pécsen egy minisztériumot, Temesváron pedig egy romániai nonprofit szervezetet és a püspökséget is az alapítók között találjuk. Emellett további hét szervezet kapcsán jelezték, hogy a magánszemélyeken kívül mások – pártok, egyházi szervezetek, vállalatok, kisebbségi önkormányzati képviselők – is részt vettek az alapításban.

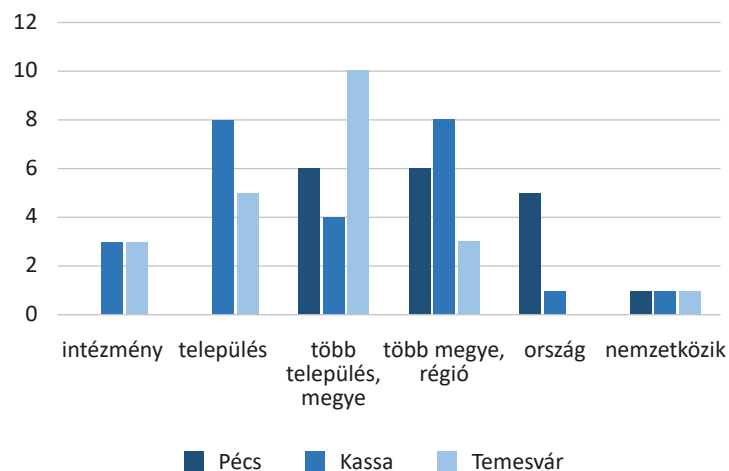
azoknak a szervezeteknek az aránya, amelyek csak egy területen fejtenek ki tevékenységet. A legjellemzőbb tevékenységi terület a kultúra, amellyel 55 szervezet foglalkozik. Csak a magyar szervezetek között találtunk olyanokat, amelyek képviselői nem jelölték a kulturális tevékenységet. Ebből arra következtethetünk, hogy a szervezetek tevékenység szerinti differenciálódása csak egy bizonyos szervezetszám fölött tud megvalósulni. A specializációnak és a szervezetszámnak az összefüggését mutatja az is, hogy elsősorban a kassai és temesvári magyar szervezetek céloznak olyan speciálisabb célcsoportokat, mint az ifjúság, a diákok vagy épp a nyugdíjasok, a pécsi szervezetek általánosabban jelölték meg a célcsoportjukat. Kassán említették leginkább a valamely intézményhez (iskolához, színházhoz, egyházközséghez) való kötődést is.

3. ábra. A szervezetek fő tevékenységek szerinti megoszlása

A kultúra primátusa összefügg azzal, hogy ezen a területen azonosítható leginkább reziduális kereslet a kisebbségi közösségek részéről, amelyet a többségi intézmények nem elégítenek ki, de az ilyen mértékű túlsúlyban az elsősorban kulturális tevékenységeket támogató pályázati rendszereknek is jelentős szerepük van (vö. Pápay, 2013; Morauszki, 2019; Morauszki, 2020). A kultúra mellett a szabadidős és hobbitevékenység, illetve az oktatás játssza a legfontosabb szerepet. A fő projektek alapján ugyan látszik, hogy legalábbis Pécsen a szociális, egészségügyi és más típusú projektek sem hiányoznak teljesen, de az önbevallásban ezek alig jelentek meg.³⁷ A hangsúlybeli eltérések mellett a jellemző tevékenység nagyrészt függetlennek látszik a nemzetiségtől és az országtól.

³⁷ A szervezetek tevékenységét az önbevallás mellett, amely során a három legjellemzőbb tevékenységterületet jelölhették meg, más módokon is vizsgáltuk. Vizsgáltuk, hogy a szervezet milyen gyakran szervezett különböző típusú programokat (kulturális eseményeket, sport-, szabadidős programokat, politikai rendezvényeket stb.), és arra is megkértük a válaszadót, nevezze meg az elmúlt három év legfontosabb projektjeit. Az ezekre adott válaszok összhangban voltak egymással, és mind a kulturális tevékenység primátusát mutatta.

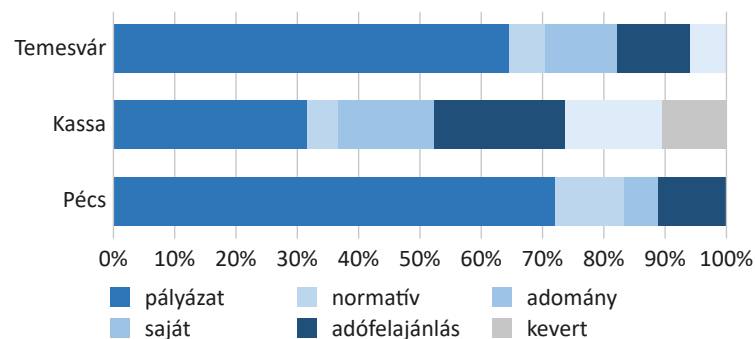

4. ábra. A szervezetek hatókör szerinti megoszlása

A szervezetek hatókör szerinti megoszlása jelentősen eltér a három városban. Pécsen, ellentétben a másik két várossal, az összes szervezet legalább a környező településeken élőkre is kiterjedő hatókörrel működik, de több országos hatókörű szervezetet is találtunk itt. Ezzel szemben Kassán és Temesváron viszonylag nagyobb számban találtunk legfeljebb a városra kiterjedő hatókörű szervezetet, de a temesvári szervezetek többsége is a városnál nagyobb hatókörrel működik. Kassán a hatókör bimodális eloszlású: a városi, illetve a regionális – nem feltétlenül a megyehatárokhoz igazodó – szervezetek alkotják a legnagyobb csoportokat.

Professzionizáció és elérhető erőforrások tekintetében jelentős egyenlőtlenségeket mértünk a mintán belül. Összességében minden tekintetben a pécsi szervezetek helyzete mutatkozott a legkedvezőbbnek: itt a legmagasabb az alkalmazottakat foglalkoztató, az irodával rendelkező szervezetek aránya, és ezek éves bevétele a legnagyobb átlagosan.³⁸ Összességében azonban a szervezetek többsége mindennapi működésében a tagok, vezetők, esetleg külső önkéntesek munkájára támaszkodik, legfeljebb bizonyos speciális tevékenységek (könyvelés, honlap) elvégzésére köt szerződést. Az átlagos bevétel Temesváron a legalacsonyabb, professzionizáció és infrastrukturális feltételek tekintetében viszont a kassai szervezetek vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben. Különösen Temesváron és Pécsen, de kisebb mértékben Kassán is jelentős szerepet játszanak a kisebbségi kulturális központok, amelyeket több szervezet is használ irodaként, illetve rendezvényeik céljaira. Utóbbi szempontjából az iskolák és egyházi ingatlanok is fontos szerepet játszanak, elsősorban Kassán és Temesváron.

³⁸ Ez feltételezhetően összefügg azzal, hogy egyedül a magyarországi pályázati rendszer támogatja önmagában a szervezetek működési költségeit, a másik két országban csak projektekhez kapcsolódóan pályázhatnak a szervezetek, ami arra motiválja ezeket, hogy lehetőség szerint csökkentsék a működésük fix költségeit.

5. ábra. A minta szervezeteinek megoszlása fő bevételi forrás szerint

A szervezeti bevételek legtöbbször pályázatokból származnak, különösen igaz ez a nagyobb bevételű szervezetekre. Pécsen a pályázati bevételek arányának mediánja 87,5%, Temesváron 50% (a pályázni jogosultak körében 80%), Kassán viszont a pályázásra nem jogosult szervezetek magasabb aránya miatt mindössze 5% (a pályázásra jogosultak között 40%, de a pályázati bevételek aránya pozitívan, 0,783 erősséggel korrelál a bevétel nagysággal). A magyar szervezetek kivételével a hazai pályázati bevételek dominálnak,³⁹ a magyarok esetében azonban, különösen Temesváron, jelentősek az anyaországi támogatások is. Az adományok és a saját forrásból származó bevételek is viszonylag sok szervezetnél megjelennek, de csak kiegészítő szerepet kapnak.⁴⁰ Az adófelajánlásokat csak kevés szervezet említette, és ugyancsak jellemzően kiegészítő bevételforrást jelentenek. Kassán viszonylag nagyobb számban találunk olyan, jellemzően kisebb bevételű szervezeteket, amelyek más forrásból szerzik bevételeik nagyobb részét.

A bevételekben mutatkozó egyenlőtlenségek jelentősek. A legnagyobb bevételű szervezet egy pécsi nonprofit gazdasági társaság, amelyet azonban kirívó volta miatt (2,5 milliárd) célszerű kihagyni a bevételek vizsgálatából. A második legnagyobb bevételű szervezet a pécsi mintában 132 millió forintos bevételről számolt be 2016-ra vonatkozóan. Kassán 45,3 millió forintnak megfelelő euró, Temesváron pedig 28 milliónak megfelelő lej volt a legmagasabb bevétel. Pécsen és Kassán a legtöbb bevétellel rendelkező szervezet a mintába került kisebbségi szervezetek összbevételének 48%-át, Temesváron 36%-át kapta. A skála másik végpontján a kis bevételű, vagy akár bevétellel egyáltalán nem is rendelkező szervezetek állnak: Kassán és Temesváron egyaránt 3-3 ilyen szervezet is volt.

A kisebbségi szervezetek hálózatai

A szervezetek a három terepen a vizsgált kapcsolat típusától függően változó sűrűségű hálózatokat alkotnak.⁴¹ A viszonylag legsűrűbbek a közös tagok által létrejött és az információs hálózatok (és Temesváron az elismertségi hálózat), amelyek esetében a lehetséges kapcsolatok kb. 10-15%-a megvalósul a kérdőívet kitöltő szervezetek között. A legkevésbé sűrű

³⁹ Egy-egy szervezet időnként jelentősebb összegű EU-s támogatást is képes megszerezni, de a szervezetek többsége erre nem volt képes.

⁴⁰ Az adományokat a kérdés idejében már egyik országban sem ösztönözték adókedvezményekkel.

⁴¹ Az egyes hálózatok ábrái a tanulmány függelékében találhatóak.

mindhárom városban a támogatói hálózat, amely esetében a lehetséges kapcsolatoknak kevesebb mint 4%-a valósul meg. Ez összefügg azzal, hogy a szervezetek a legtöbb bevételt pályázatokon keresztül szerzik, vagyis ezek felhasználása a szervezethez és jellemzően a megpályázott projekthez kötött. A támogatások legjellemzőbb formái ezért az ingatlanok ingyenes rendelkezésre bocsátása, illetve az önkéntesen végzett munka.

Pécsen a másik két városhoz képest kevésbé sűrűek a kapcsolatok, amiben a nemzetiségi heterogenitásnak van nagy szerepe, ugyanis az egyes csoportokon belül, különösen a horvátok esetében viszonylag sűrű kapcsolatokat látunk, de a csoportokat csak néhány – sokszor közvetett – kapcsolat köti össze.

Az egyes hálózatokban, kisebb-nagyobb számban, olyan szervezetek is megjelennek partnerként, amelyek egyébként a mintában nem szerepeltek: ezek lehetnek további, akár más településen működő kisebbségi vagy többségi nonprofit szervezetek, közintézmények, egyházi intézmények vagy mások.⁴² A bevont szervezetek is alátámasztják a három város szervezeteinek eltérő hatókör szerinti megoszlását és az ezzel összefüggő eltérő regionális szerepet: míg a kassai hálózatban, legalábbis a legnagyobb magyar szervezeti kör partnerei között, kisebb számban találunk a városon kívülre nyúló kapcsolatokat, elsősorban Pécsen nagyszámú, az ország más településein működő vagy akár külföldi partnert is megneveztek.

A hálózatok struktúráját vizsgálva, ezek közös jellemzőjének látszik, hogy a kapcsolatok fő szervezőelve a nemzetiség. A *heterofil* kapcsolatok pedig jellemzően nem az egyes kisebbségek között valósulnak meg, hanem egy kisebbségi és egy a tevékenysége szempontjából releváns többségi partner között.⁴³ A legtöbb, a hálózatban szereplő és nem nonprofit formában működő szervezet oktatási, kulturális vagy más közintézmény. Emellett elsősorban Temesváron jelentek meg más szereplők: vállalatok, egyházi intézmények, politikai pártok.

Ez a *kapcsolati homofília* különösen szembetűnő a közös tagok hálózataiban, de látványosan érvényesül a tranzakciós kapcsolatok esetében is. A közös tagok által alkotott hálózatokból gyakorlatilag teljesen hiányoznak az egyes kisebbségeket egymással összekötő kapcsolatok, legfeljebb kisebbségi és többségi szervezetek közöttiek figyelhetők meg, kis számban. Sőt, Pécsen a roma szervezetek sem alkotnak összefüggő hálózatot, vagyis ezeket, ellentétben a többi nemzetiséggel, úgy tűnik, nem fűzi össze a közös tagság, a kassai roma szervezetek teljesen hiányoznak a közös tagok hálózatából, vagyis a vezetőik egyáltalán nem számoltak be más szervezetekkel közös tagokról.

A legkevésbé a *legitimációs* (elismertségi) és *informális hatalmi* (befolyás-) kapcsolatokban érvényesül a homofília, ami egyrészt megerősíti azt az interjú tapasztalatot, hogy a kapcsolatok hiányát nem a kölcsönös ismeretlenség, hanem más tényezők okozzák. Ez Pécsen a legszembetűnőbb, ahol több kisebbségi közösség is viszonylag sok szervezettel rendelkezik. Másrészt, e két hálózat azt is láthatóvá teszi, mely kisebbségi szervezetek a leginkább láthatók „kívülről”, a többi kisebbség nézőpontjából.

⁴² Ezek a szervezetek a hálózatokban szürke színnel, míg a kérdőívet kitöltő szervezetek feketével szerepelnek.

⁴³ A heterofil kapcsolatokat az ábrákon fekete vonalak jelölik.

Így például Kassán a két legközpontibb szereplőből jól láthatóan csak az egyik az, amelyet a más nemzetiséghez tartozók is (el)ismernek, illetve befolyásosnak tartanak, a másik csak saját közösségétől kapott jelöléseket, vagyis tevékenysége vélhetően kevésbé látható a kívülállók számára. Pécsen különösen a befolyáshálózatok tanulságosak a három nemzeti-ség önkormányzatainak különbségeivel kapcsolatban. Míg a horvátok és németek önkormányzata sok jelölést kapott, ráadásul „kívülről” is, a roma önkormányzatot a kérdezéskor még a roma szervezetek sem találták befolyásosnak.

A nemzetiségek közül a homofília a kassai és temesvári magyar szervezetek mellett elsősorban a pécsi horvátokat, a kassai cseheket és a pécsi német szervezetek többségét jellemezte, legkevésbé pedig a pécsi, és különösen a kassai roma szervezeteket. Nem véletlen tehát, hogy az interjúk alapján a kisebbségi közösséghez való közelség, és ebből adódóan a közvetítős szerep a kisebbség és a többségi társadalom között a roma szervezetek képviselőiben tudatosult elsősorban.

A nemzetiségi törésvonal véleményünk szerint több okra vezethető vissza. Egyrészt a szervezetek elsősorban saját közösségüket célozzák, és sokszor nagyobb hangsúlyt fektetnek a kisebbség nyelvének használatára, mint azt a kisebbségi közösség nyelvhasználati sajátosságai alapján várhatnánk. Ez a nyelvválasztás is a kisebbségek közötti együttműködések ellen hat, amit az interjúk is megerősítettek. Kassán, ahol városi támogatással évről évre szerveznek több nemzetiséget érintő programokat – pl. Nemzetiségek Estje, sportnap –, úgy tűnik, ez elsősorban a kisebb nemzetiségek számára vonzó, a magyar szervezetek képviselői ritkábban említették ezeket. A nemzetiségek közötti együttműködések a pályázati rendszerek sem ösztönzik, amelyek az egy-egy nemzetiséghez köthető projekteket preferálják (Morauzski, 2019, 2020).

A nemzetiség mellett, elsősorban a közös tevékenységek hálózatában, további szervezőelvként több esetben megjelenik a munkamegosztás, illetve az átfedő speciális célcsoportok hatása, amely, mint írtuk, egy bizonyos szervezetszám felett tud megjelenni, ezért a vizsgált terepeken elsősorban a magyar szervezetek körében volt azonosítható. Így például Kassán a közös tevékenységek hálózatában beazonosítható egy református szervezeti kör, egy katolikus (közeli) szervezeti kör – ehhez kötődnek a cserkészek is – és egy helytörténettel foglalkozó szervezeti kör is. A temesvári tevékenység hálózatban ilyen szempontból egy ifjúsági szervezetek által alkotott csoport jelenik meg. Ebben a hálózatban viszont jól látszik a hagyományosan megrendezett két nagy fesztivál (a Bánsági és a Temesvári Magyar Napok) integrálhatósága, amely képes a helyi kisebbségi szervezetek nagy részét mozgósítani, az ezeket szervező egyesületek pedig ennek köszönhetően e hálózat központi szereplői.

A pécsi hálózatban, mivel az egyes kisebbségek csak viszonylag kevesebb szervezettel rendelkeznek, nem tud megjelenni a fent említett differenciálódás (bár az ifjúsági szervezetek csoportja itt is fellelhető), itt ugyanakkor szembe-ütő a három nagy létszámú kisebbség szervezeti hálózatainak eltérő működése. Míg a horvát szervezetek szegmense viszonylag sűrű, és kifelé meglehetősen zárt, és ugyanez mondható el a német szervezetek többségéről, a roma szervezetek már több nem roma partnerrel is együttműködnek, ahogy az egyik német szervezet is, amely viszont ezzel párhuzamosan a saját közösségének a perifériájára került, és a város társadalmába sem nagyon látszik integrálódni. Hasonló jelenség figyelhető meg az egyik roma szervezet esetében, amely a már korábban említett nonprofit gazdasági társaság. Ez a szervezet is kevésbé integrálódik saját közösségébe, viszont sok „külső kapcsolattal” bír.

A támogatói hálózatok mutatják meg legjobban a közösségi központok szerepét. Az olyan ingatlanok ingyenes rendelkezésre bocsátása, mint az August Šenoa Horvát Klub termei, a Kós Károly Közösségi Ház irodahelyiségei, a Nemzetiségek Klubja helyiségei vagy épp az iskolák osztálytermei a más szervezetek támogatásának egyik legfontosabb módja volt. Ezáltal ezekben a hálózatokban jellemzően központi pozíciót foglalnak el ezeknek az ingatlanoknak a tulajdonosai. Ebben a szerepben sokszor nem a kisebbségi nonprofitok jelennek meg, hanem nemzetiségi önkormányzatok (pl. Országos Horvát Önkormányzat Pécsen), települési önkormányzat (Pécs), pártok (RMDSZ), egyházak, egyházi intézmények (Kassai Református Egyházközség, Temesvári Belvárosi Egyházközség, Új Ezredév Református Központ), vagy épp a már említett iskolák (Bartók Béla Elméleti Líceum – BBEL, Márai Sándor Alapiskola és Gimnázium – MS AIG).

Végül Temesváron egy másfajta törésvonal is megmutatkozott, amit a politikai pártokhoz fűződő kapcsolat hoz létre. Némileg elkülönültek ugyanis egymástól az inkább az RMDSZ-hez közeli szervezetek és egy másik szervezetcsoport, amelynek központi szervezetei a Várbástya Egyesület, illetve a Szórvány Alapítvány. A hálózatokban a bánsági szervezeteket tömörítő Civil Tanács is inkább ez utóbbi szervezeti körhöz kötődik, és ugyan általában nem központi szervezet, ebbe a körbe tartozik az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) megyei szervezete is. Ez a szervezeti kör a hálózatok többségében sűrű, klikkszerű csoportot alkot, amelyben szinte minden szervezet minden másik szervezettel kapcsolatban van. Ennek a klikkszerű mának egy-egy szervezetéhez kapcsolódik néhány további, kevésbé központi szervezet is. Néhány hálózatban, így például a közös tagok által létrejöttben is, néhány ilyen szervezet köti össze a két szegmenst, amelyek így jellemzően nem válnak el teljesen.

Az egyes hálózatokban elfoglalt pozíció, a szervezetek centralitása korrelál, vagyis hálózatról hálózatra egyes szereplők központi pozícióban, mások pedig inkább a periférián helyezkednek el. Ez a korreláció Pécsen a legkevésbé erős.⁴⁴ A pécsi hálózatban volt a legtöbb külső szereplő, más településeken működő szervezetek, nemzetiségi önkormányzatok, közintézmények. Több hálózatban is, így például az elismertséggel és befolyással is jellemzően összefüggő támogatói hálózatban ezek a szereplők (Pécs önkormányzata, az Országos Horvát Önkormányzat [OHÖ], Pécsi Tudományegyetem, kisebbségi iskolák és mások) voltak a központi szereplők, de a kisebbségi civil szervezetek között már nem ilyen egyértelműek az erőviszonyok. Kassán a legrégebbi szervezet, a Csemadok, illetve a Rovás Polgári Társulás volt legtöbbször centrális pozícióban, emellett pedig a Kassai Polgári Klub (KPK), a Kassai Magyarok Fóruma (KMF) és a Kikelet ifjúsági szervezet is viszonylag központibb. Temesváron a négy központi szervezet egyértelműen elkülönül a többitől, ezek a Várbástya Egyesület, Szórvány Alapítvány, Integratio Alapítvány és a Temesvári Magyar Nőszövetség (TMNSZ). Ebben is megmutatkozik a két nagy rendezvény integrálhatása, hiszen mindkettő főszervezője a központi négy szervezet között van. Pécsen már nehezebb ilyen egyértelműen központi szereplőket megnevezni. A roma szervezetek közül a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület (CKKE), a német szervezetek közül pedig a Lenau Egyesület érdemel említést. A horvát civil szervezetek hálózata ugyan sűrű, de ezek középpontjában jellemzően nem civil szervezet, hanem a nemzetiségi önkormányzatok találhatóak, körük szerveződnek a horvát egyesületek.

⁴⁴ Az elemek centralitásának mutatói közül az *eigenvektor* (sajátvektor) centralitást használtuk, amely nemcsak a közvetlen kapcsolatok számát veszi figyelembe, hanem azt is, hogy a partnerszervezetek hány kapcsolattal rendelkeznek, vagyis a befolyásos szereplőkhöz való kapcsolódás hozzáadéka nagyobb, mint a több perifériális szereplővel kialakított kapcsolat.

A potenciális magyarázóváltozók közül a jövedelem hatását sikerült kimutatni Temesváron (kivéve a közös tagok hálózatát), és néhány hálózat esetében Pécsen is (közös tevékenység, támogatói és elismertségi hálózatban), Kassán azonban egyedül a támogatói hálózatban játszik szerepet. Itt viszont pozitív összefüggés mutatkozott a centralitások és a főállású alkalmazottak száma között, különösen a támogatói és befolyáshálózatban. Pécsen az információáramlásban és az együttműködések hálózatában mutatkozott meg ennek hatása. A szervezetek „életkorának” hatása viszont jellemzően nem érvényesül. Temesváron az egyik központi szervezet (Várbástya Egyesület) kifejezetten friss alapítású.

Összegzés és kitekintés

Tanulmányunkban Pécs, Kassa és Temesvár példáján vizsgáltuk a különböző kisebbségekhez kötődő civil/nonprofit szervezetek működését és a köztük lévő kapcsolatok rendszerét. A három városban működő, elsősorban kulturális, szabadidős és az oktatás terén aktív egyesületek és kisebb számban alapítványok változatos méretű és sűrűségű hálózatokat alkotnak. Ezeket a hálózatokat, akárcsak a jövedelmi eloszlást és a szervezeti infrastruktúra különbségeit viszonylag jelentős egyenlőtlenség és koncentráció jellemzi. A középpontban legtöbbször a Kiss Dénes által említett „nonprofit mezbe rejtett közintézményeket” találunk, amelyek további professzionalizációra törekszenek, míg ezek környezetében, a periférián találjuk azokat az önkéntes szervezeteket, amelyek viszont jellemzően nem is törekszenek kifejezetten a szervezet további fejlesztésére, növelésére. Az egyes kisebbségek intézményhálózatai egymás mellett, párhuzamosan léteznek, de csak kevés kapcsolat fűzi ezeket egymáshoz. Az együttműködések összességében sem túl gyakoriak, a szervezetek hálózatai inkább az alacsony erőforrástranszferekkel, de – a roma szervezeteket kivéve – a közös tagok révén létrejött sűrű kapcsolatokkal jellemezhető szubkulturális/kommunitárius koordináció jellemzi (vö. Diani, 2015). Az intézményrendszerek a bevételeik domináns részét pályázatok útján szerzik, jellemzően hazai forrásból, de a magyar szervezetek esetében az anyaországi támogatások is meghatározóak. Ez a pályázatokból való működés a hálózatok struktúráját is befolyásolja. A szervezethez kötődő támogatások nem teszik lehetővé az erőforrások egyesítését, jellemzően nem támogatják az interetnikus együttműködések sem, mivel azonban egy saját tulajdonú ingatlan révén az ezzel jól gazdálkodó szervezetek jelentős befolyásra tehetnek szert, egy-egy ilyen célú, nagyobb támogatás jelentősen átrendezheti a helyi erőviszonyokat.

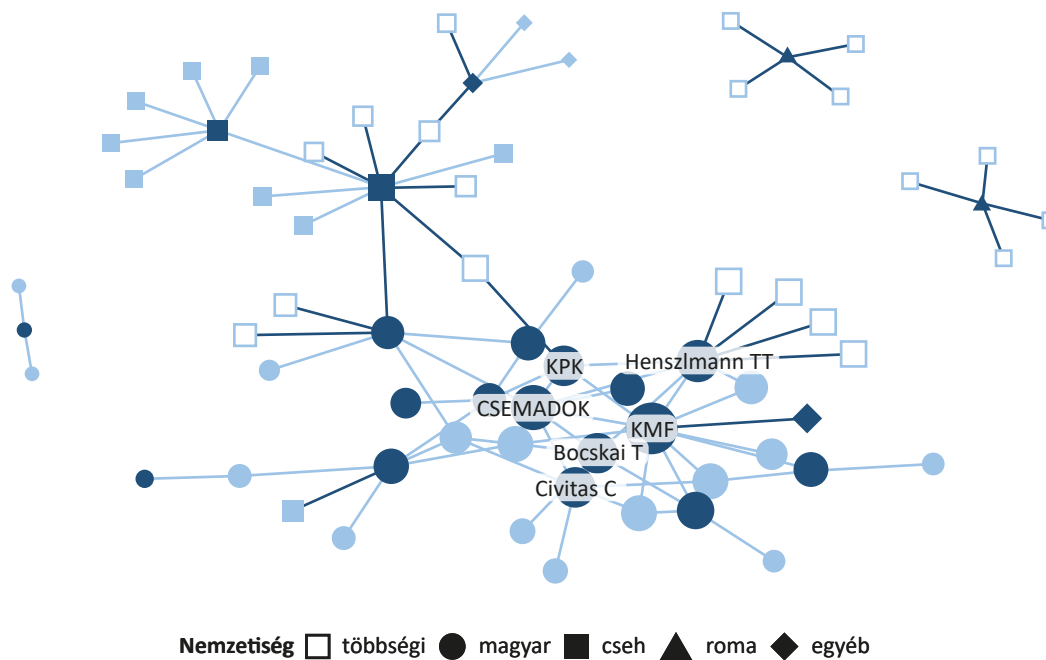
További vizsgálatot igényelne, hogy milyen feltételek mellett és hogyan valósul meg a differenciálódás a kisebbségi intézményrendszerekben. A kutatás csak a viszonylag nagyobb számú kassai és temesvári magyar intézményrendszerben bukkant ennek nyomára. A magyarországi kisebbségi intézményrendszerek szempontjából fontos lenne szisztematikusan megvizsgálni, milyen szerepeket töltenek be ezekben a nemzetiségi önkormányzatok.

Bibliográfia

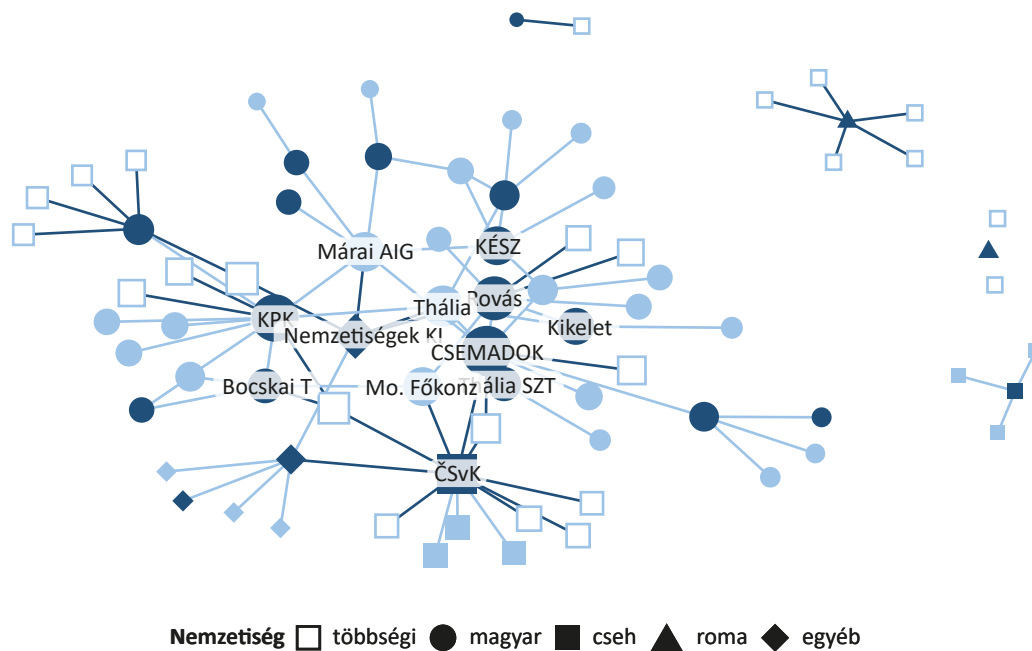
Bíró A. Z. (1998a). A kisebbségi civil társadalom építésének kérdéséhez. In Bíró A. Z. (szerk.), *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról* (pp.179–186). Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

- Bíró A. Z. (1998b). Intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között. In Bíró A. Z. (szerk.), *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról* (pp.15–50). Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Breton, R. (1964). Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants. *American Journal of Sociology*, 70(2), 193–205.
- Diani, M. (2015). *The Cement of Civil Society. Studying Networks in Localities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haász N. (2010). *A Komárom-Esztergom megyei német nemzetiségi civil szervezetek kapcsolathálózati elemzése*. Szakdolgozat. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia Intézet.
- Kántor Z. (2000). Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *REGIO – Kisebbség, politika, társadalom*, 11(3), 219–241.
- Kiss D. (2006). Az erdélyi magyar civil szféráról. *Civil Szemle*, 3(2), 139–154.
- Kiss D. (2010). *A romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009–2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségről Nr. 37. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kiss P., Kovács Sz., Máder M. (2004). *Roma ifjúsági szervezetek Magyarországon*. Zárótanulmány. http://ncsszi.hu/download.php?file_id=1390 (Letöltés ideje: 2020. június 25.)
- Kiss T. (2015). Marginalizáció, etnikai párhuzamosság és aszimmetrikus akkomodáció. Az erdélyi magyar közösséget érintő társadalmi és politikai folyamatok. *Magyar Kisebbség*, 20(1–2), 30–64.
- Kovács A. (2012). *Migráns szervezetek Magyarországon*. Kutatási zárótanulmány. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet. <http://www.kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/migrans%20szervezetek%20zarotanulmany.pdf> (Letöltés ideje: 2020. június 25.)
- Morauzski A. (2019). Nemzetiségi szervezetek pályázati támogatása Magyarországon. Az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő nemzetiségi pályázatainak elemzése (2012–2017). *REGIO*, 27(1), 292–324.
- Morauzski A. (2020). Kisebbségi szervezetek pályázati támogatásai Szlovákiában (2011–2017): A Szlovák Kormányhivatal Nemzetiségek kultúrája című kiírásának elemzése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21(1), 3–25.
- Pápay B. T. (2013). Állami forráselosztás a romániai magyar nonprofit szektoron belül. In Szoták Sz. (szerk.), *Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben* (pp.411–427). Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Somai J. (2002). Rendszert teremteni a civil szférában. *Magyar Kisebbség*, 7(3) <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=20&cikk=m020301.html> (Letöltés ideje: 2020. június 25.)
- Tóth K. (2006). Szlovákiai magyar kulturális intézmények? In Csanda G., Tóth K. (szerk.), *Magyarok Szlovákiában. III. köt.: Kultúra (1989–2006)* (pp.223–240). Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Wizner B., Bernáth G. (2002). Roma közelet és civil szervezetek. In Forray R. K, Mohácsi E. (szerk.), *Esélyek és korlátok. A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón* (pp.86–107). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Romológia Tanszék.

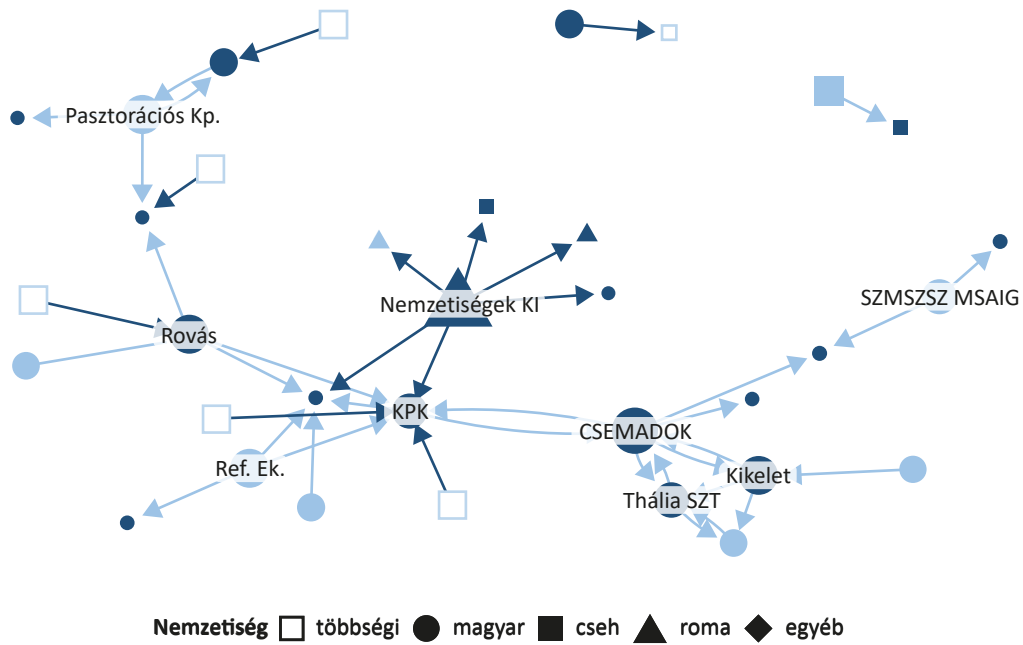
Függelék

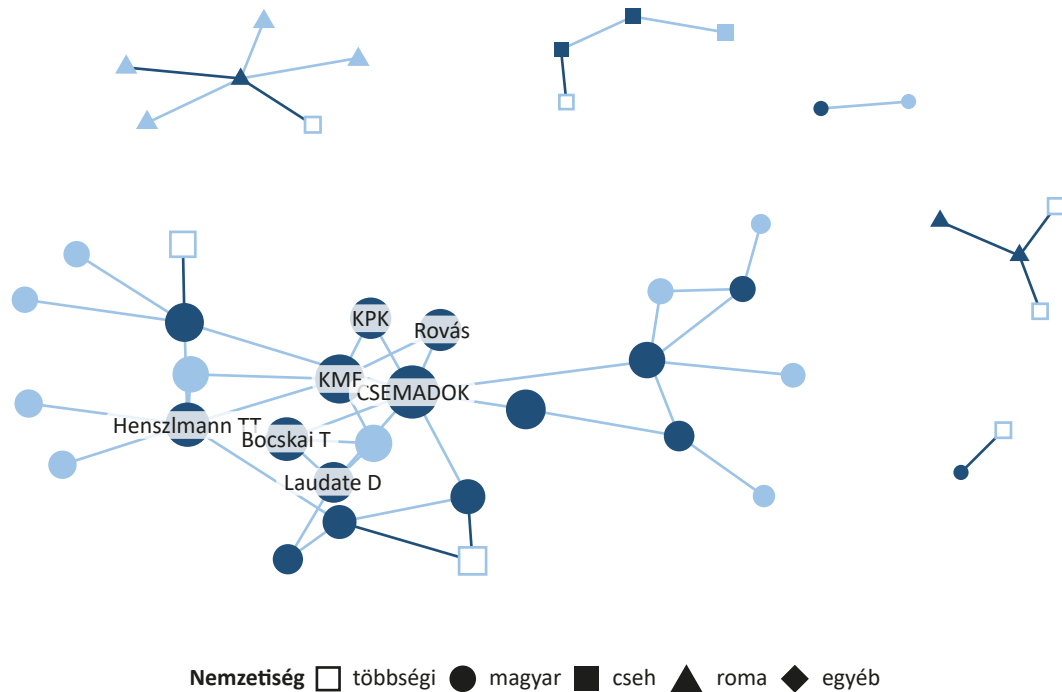
6. ábra. A kassai szervezetek információs hálózata

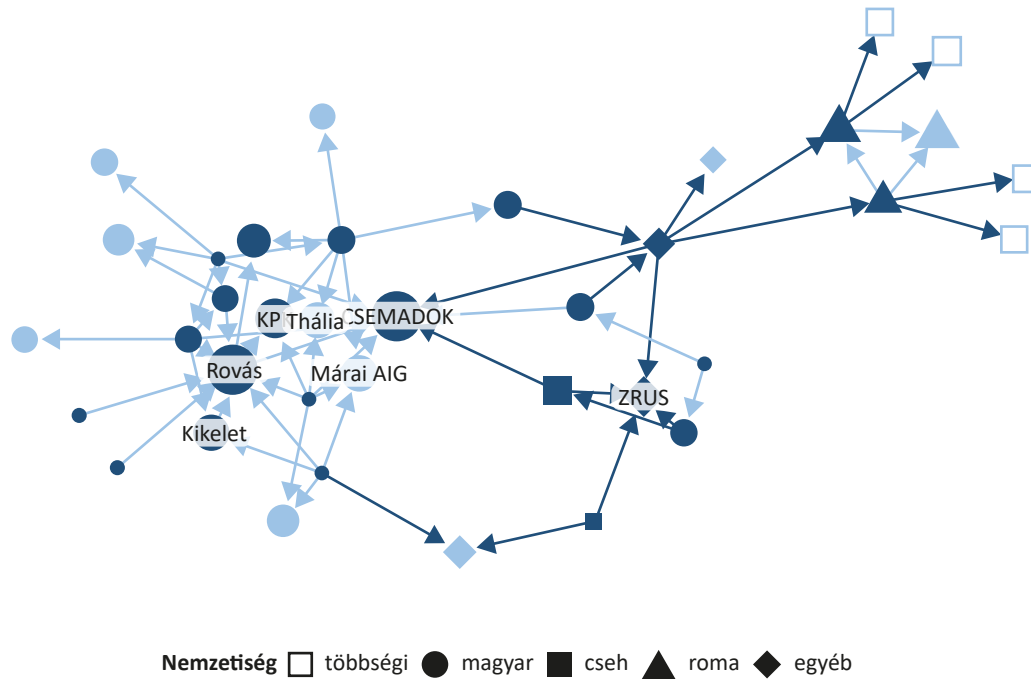
7. ábra. A kassai szervezetek együttműködési hálózata (közös projektek, rendezvények)

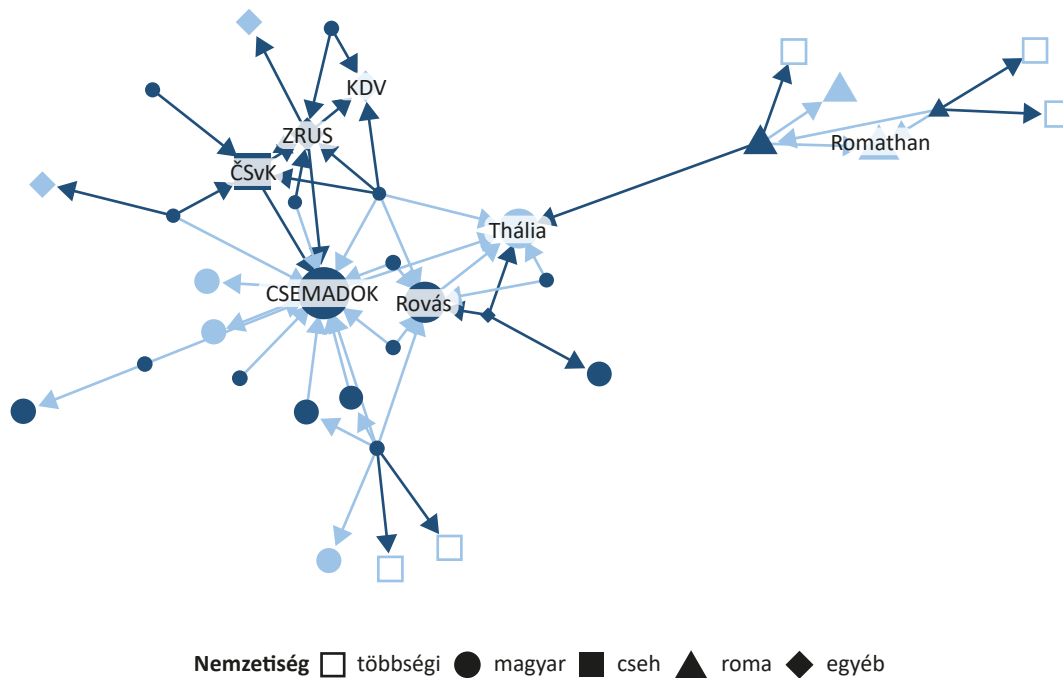
8. ábra. A kassai szervezetek támogatói/támogatotti hálózata

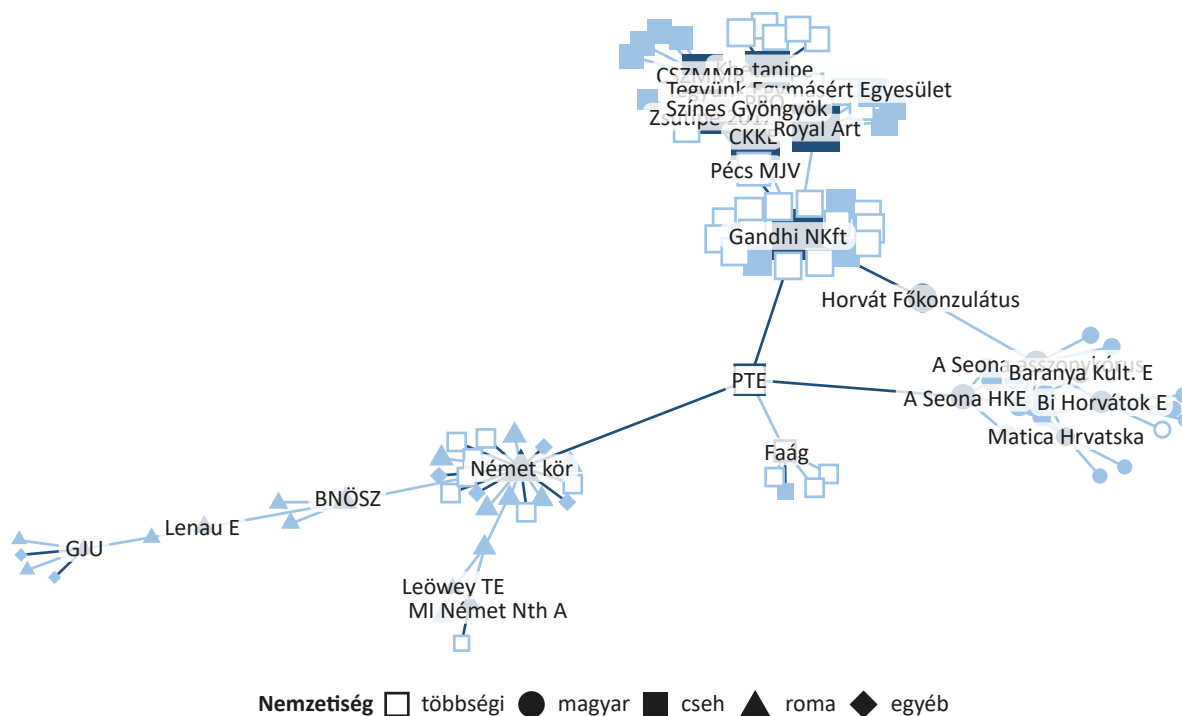
9. ábra. A kassai szervezetek közös tagok révén létrejött hálózata

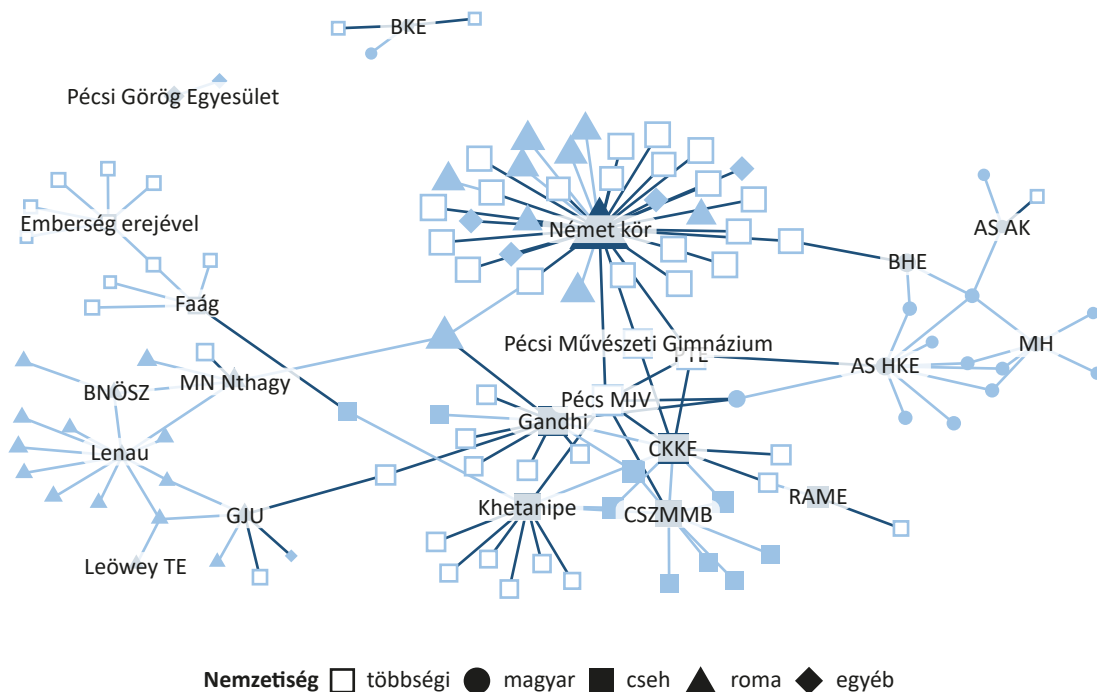
10. ábra. A kassai szervezetek közötti elismertségi viszonyok

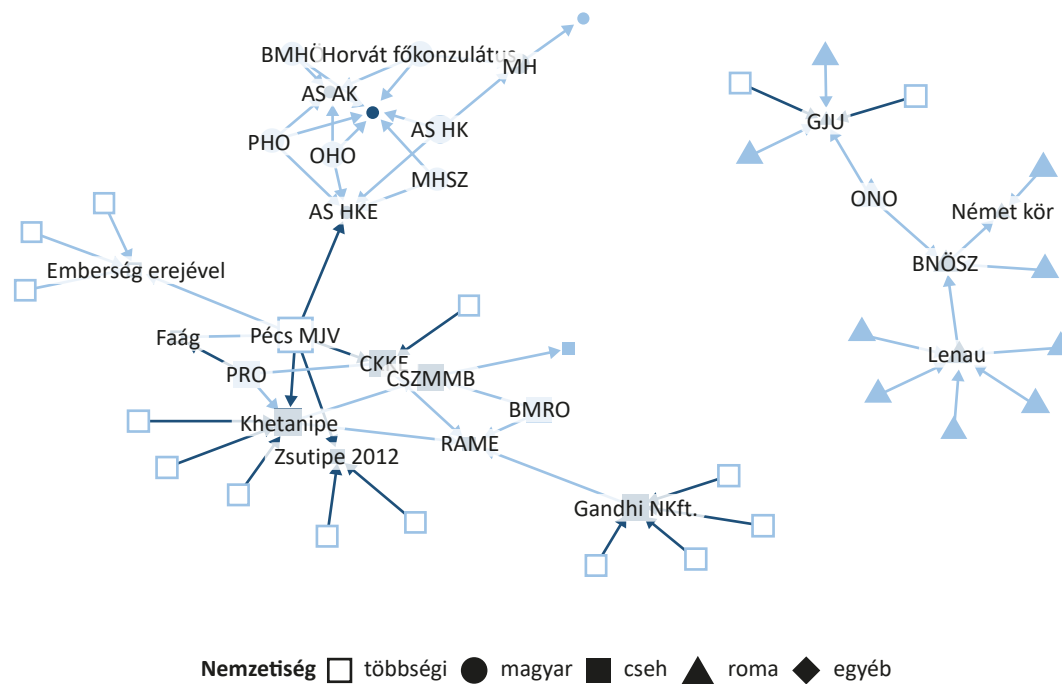
11. ábra. A kassai szervezetek mások által észlelt befolyása

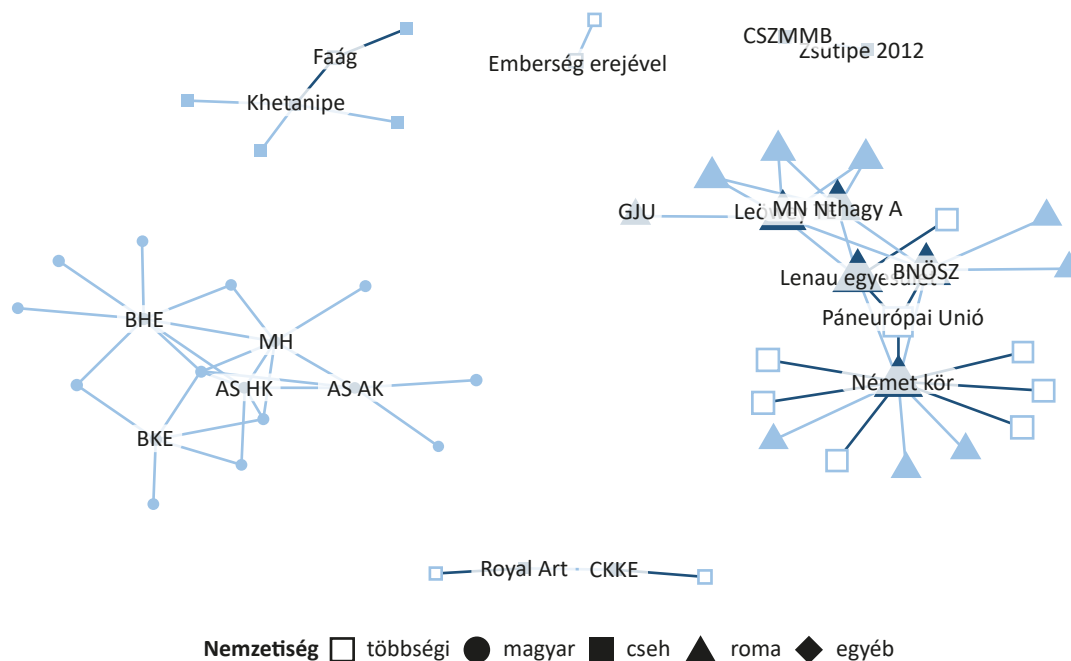
12. ábra. A pécsi szervezetek információs hálózata

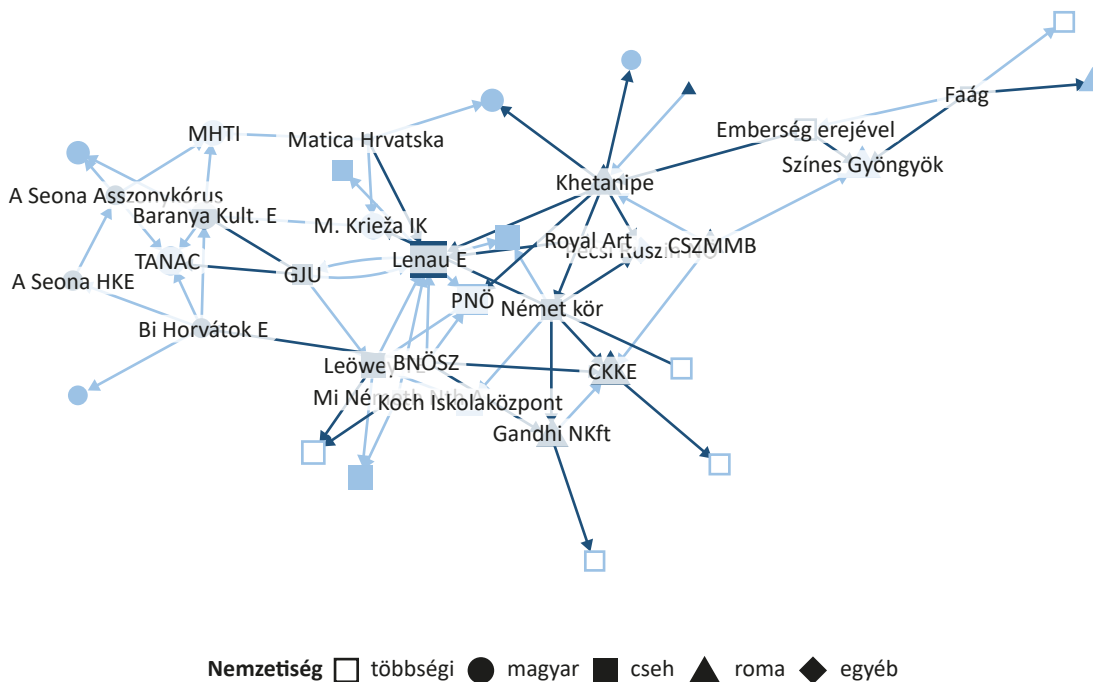
13. ábra. A pécsi szervezetek együttműködési hálózata (közös projektek, rendezvények)

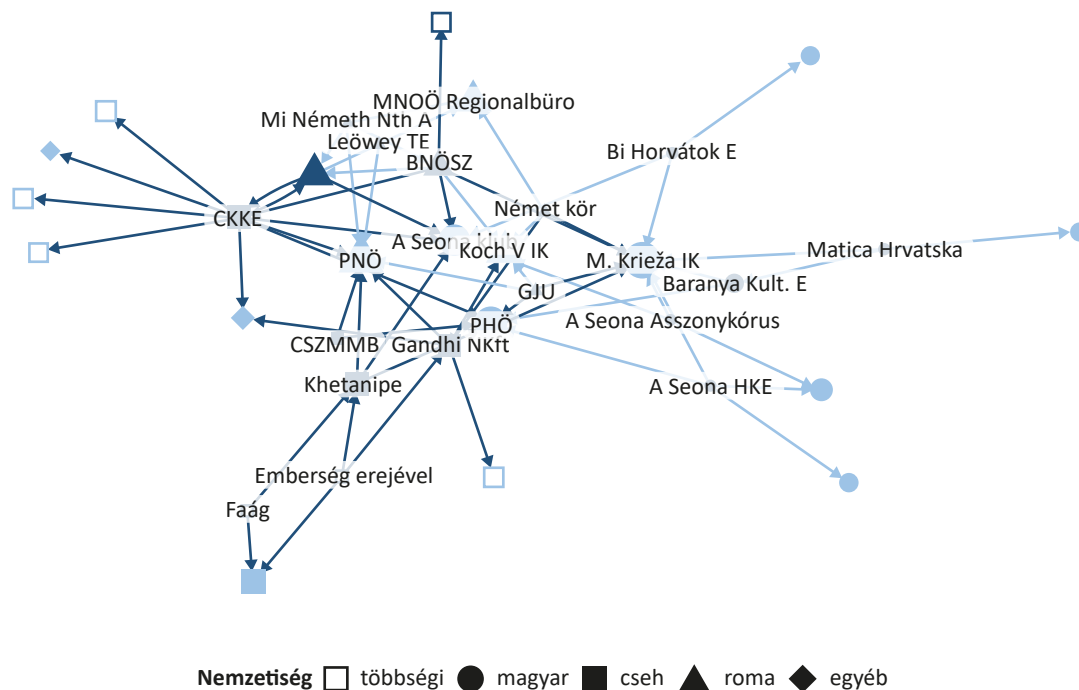
14. ábra. A pécsi szervezetek támogatói/támogatotti hálózata

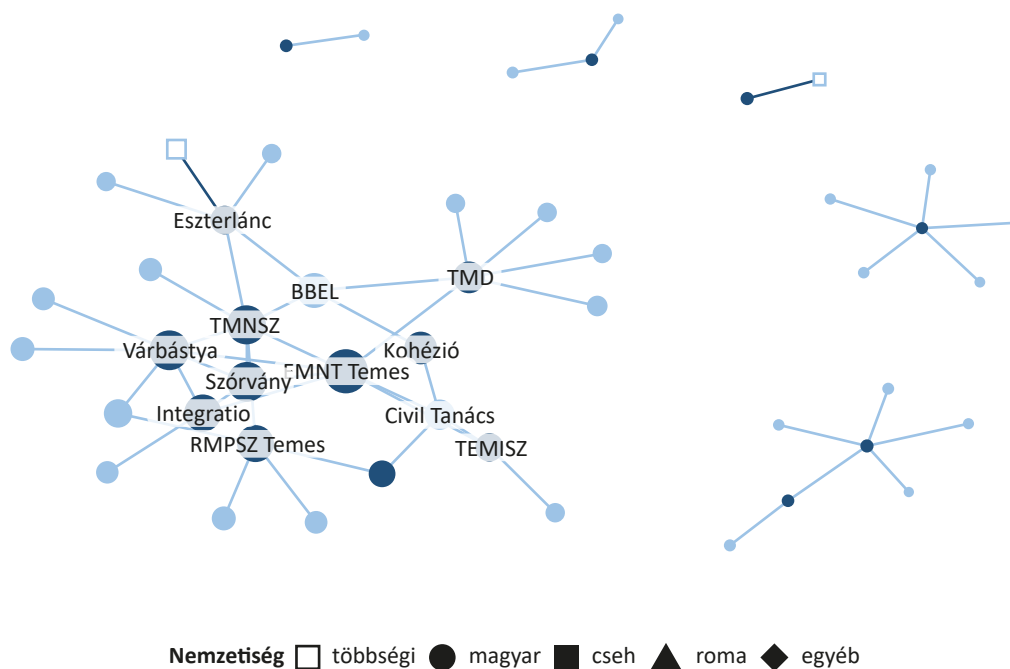
15. ábra. A pécsi szervezetek közös tagok révén létrejött hálózata

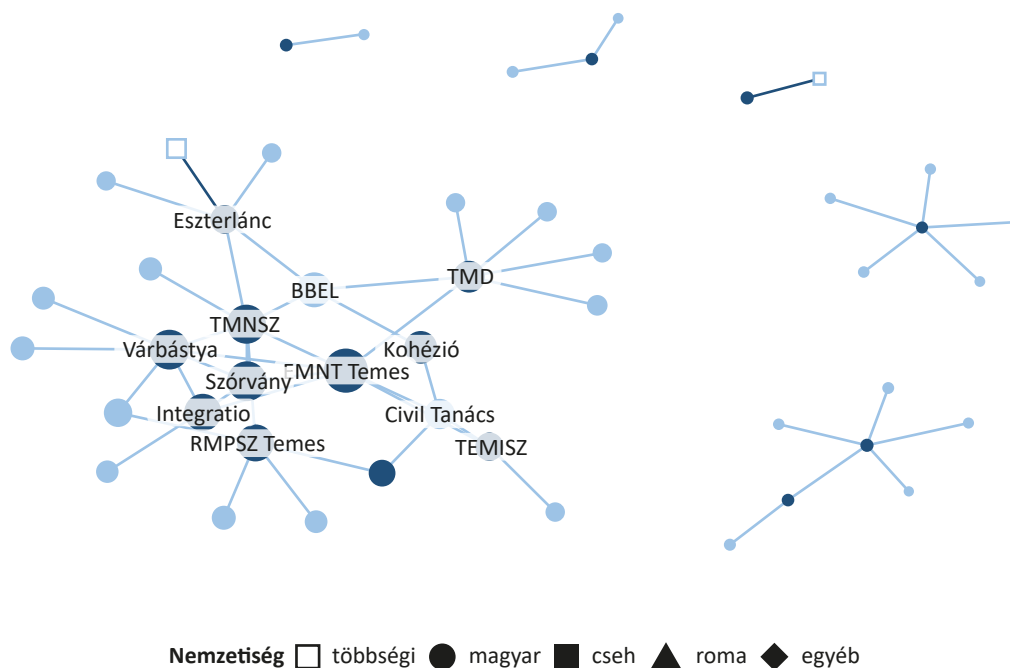
16. ábra. A pécsi szervezetek közötti elismertségi viszonyok

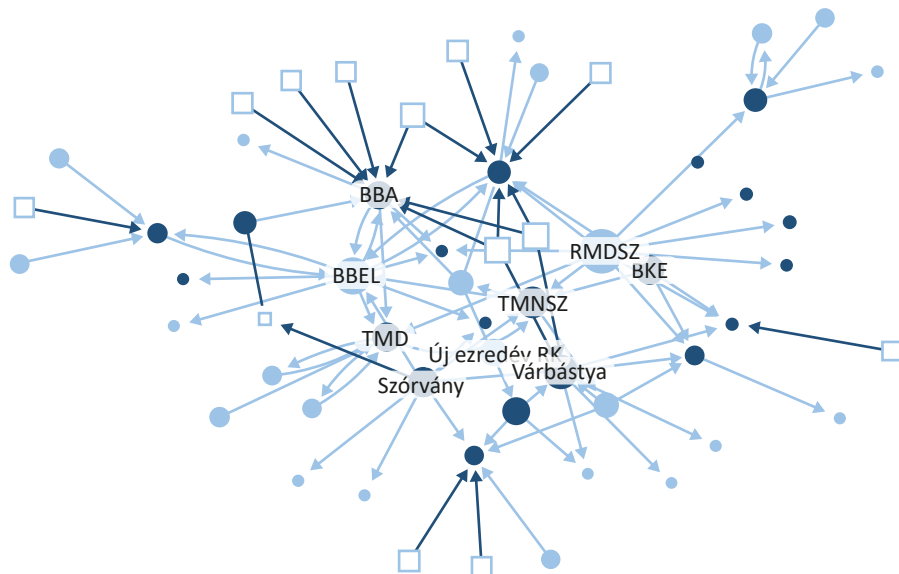
17. ábra. A pécsi szervezetek észlelt befolyása

18. ábra. A temesvári szervezetek információs hálózata

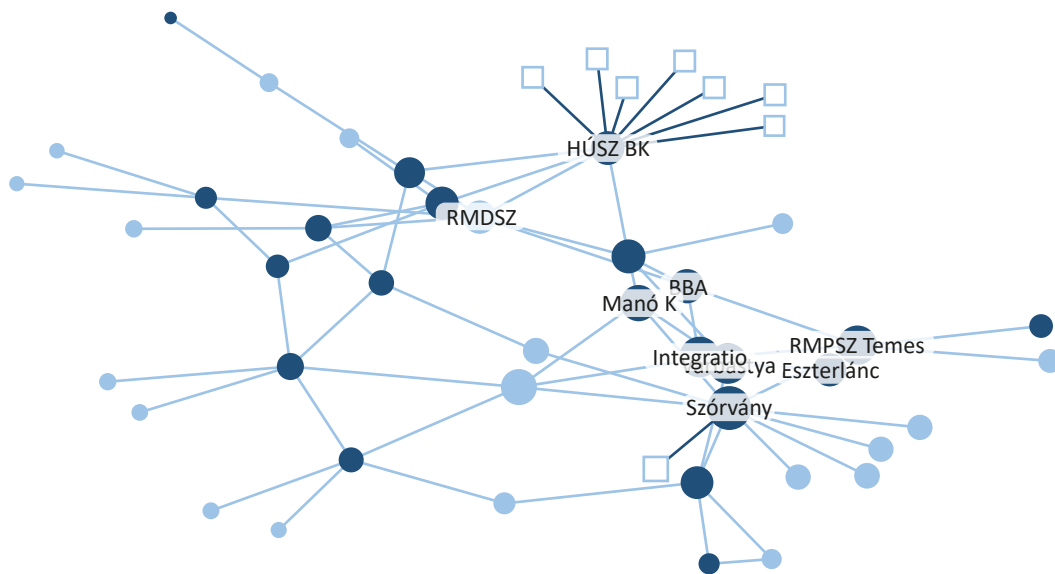

19. ábra. A temesvári szervezetek együttműködési hálózata (projektek, rendezvények)

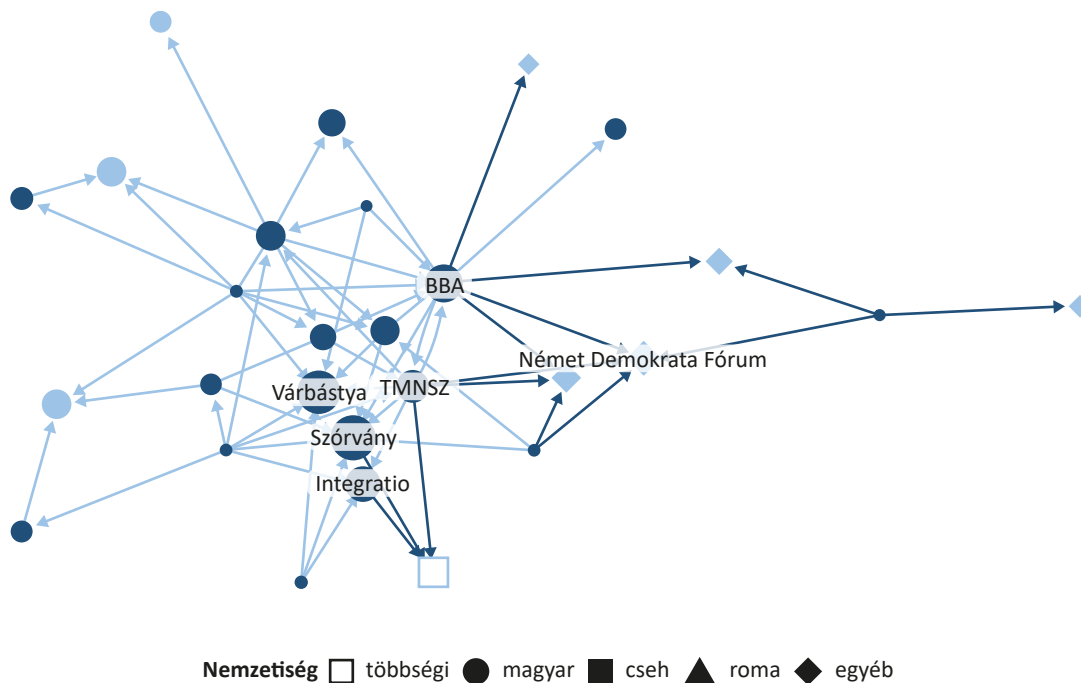
Nemzetiség □ többségi ● magyar ■ cseh ▲ roma ◆ egyéb

20. ábra. A temesvári szervezetek támogatói/támogatotti hálózata

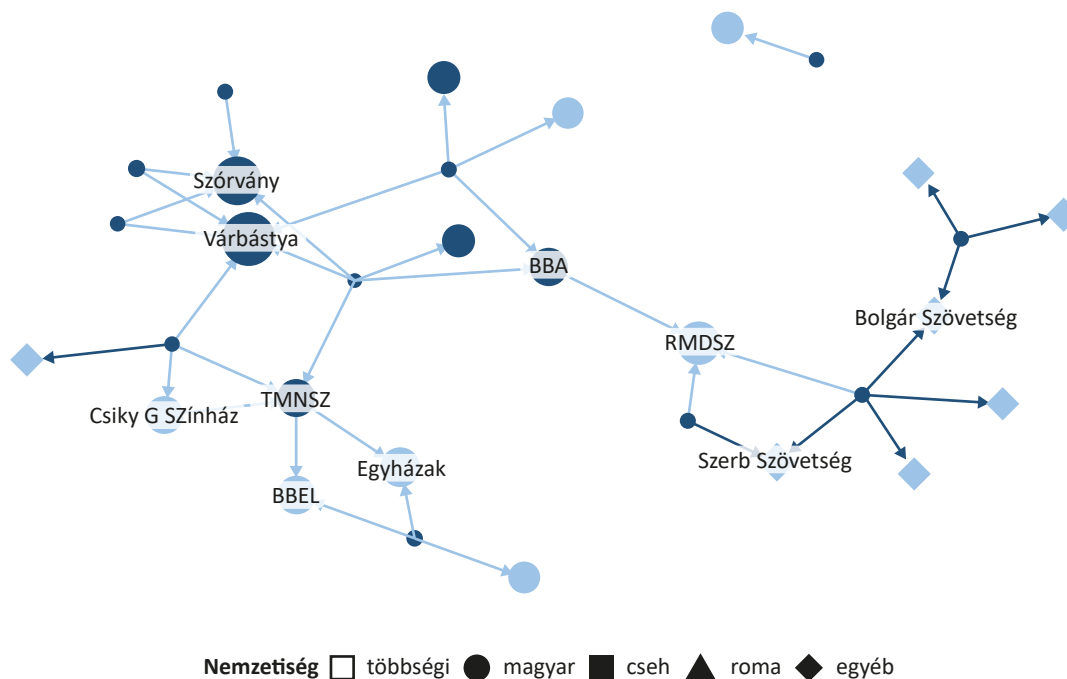

Nemzetiség □ többségi ● magyar ■ cseh ▲ roma ◆ egyéb

21. ábra. A temesvári szervezetek közös tagok révén létrejött hálózata

22. ábra. A temesvári szervezetek közötti elismertségi viszonyok

23. ábra. A temesvári szervezetek észlelt befolyása